

CAHİT TANYOL - AHLAK VE TOPLUM¹

Türkiye'nin sosyolojideki asırlık çınarı...

Giriş

Cahit Tanyol, 100 yılı aşan ömrüyle Osmanlı'nın son yıllarına ve Cumhuriyet tarihinin tamamına tanıklık etmiş bir aydın olarak, Türkiye'nin sosyolojik ve kültürel yaşamına önemli katkılarda bulunmuştur. Tanyol, öne sürdüğü görüşlerle yeni tartışmalar başlatmış ve egemen siyasal anlayışlara paralel görüşler geliştirmiştir. Aynı zamanda, zaman zaman iktidarların karşısında durarak egemen entelektüel paradigmaları savunmuştur. Cumhuriyetin bilim ve kültür mirası açısından değerlendirildiğinde, Cahit Tanyol'un her on yıl diliminde kendi mührünü vurmaya çabalayan bir bilim ve kültür insanı olduğu söylenebilir (Özcan, 2020, 51).

Cahit Tanyol, farklı dönemlerde çeşitli görüşler ve sosyoloji yaklaşımlarına sahip olmasına rağmen, etkisini koruyan bir sosyolog olarak tanınmaktadır. Türk sosyologları arasında hem sosyolojik yaklaşımları hem de dönemsel siyasal kırılmalarla şekillenen egemen entelektüel düşüncelere uyum sağlama yeteneği ile dikkat çeker. Türkiye'nin siyasal değişimlerine bağlı olarak Tanyol'un sosyolojik görüş ve yaklaşımlarında, genel dünya görüşünde ve olayları yorumlama biçiminde değişiklikler gözlemlenmiştir. İstanbul Sosyoloji'nin gelişiminde önemli bir rol oynayan Tanyol, bu rolünü süreklilik arz edecek şekilde sürdürememiş, birçok kez görüşlerinde değişiklikler yapmış ve etkisini daha çok bireysel çıktılarıyla göstermeye çalışmıştır (Eğribel & Özcan, 2010).

Tanyol, ağırlıklı olarak ahlak, örf ve adetler, laiklik ve köy sosyolojisi gibi konular üzerinde çalışmalar yapmıştır. Tek bir sosyoloji yaklaşımını benimsememiş; bunun yerine, farklı dönemlerde çeşitli yaklaşımlara, görüşlere, teorilere ve bu yaklaşımların kullandığı tekniklere odaklanmıştır. Bu yaklaşımıyla birçok kavram ve konu üzerinde derinlemesine çalışmalar gerçekleştirmiştir. Bu konulardan biri de ahlak ve toplumdur. Bu bağlamda çalışmanın konusu Cahit Tanyol'un ahlak ve toplum konusundaki düşüncelerini anlamaktır. Çalışmanın temel amacı ise Tanyol'un ahlakın toplum içinde oluşumunu a) Sosyal ahlak b) Laik ahlak ve c) sosyolojik açıdan ahlakın din ile ayrımı şeklinde ortaya koymaktır. Çalışma, nitel yöntemin dokümantasyon tekniğine uygun olarak bilgi, belge ve içerikler yolu ile elde edilmiştir.

1. Cahit Tanyol'un Sosyo-Biyografisi

Hüseyin Cahit Tanyol hem akademisyen hem şair ve yazar olarak tanınan çok yönlü bir düşünürdür. Türk sosyoloji tarihinin önemli isimlerinden biri olan Tanyol, 1914 yılında Gaziantep iline bağlı Nizip ilçesinin Saha Mahallesi'nde doğmuştur

---

¹ Seda Müjdecı, Din Sosyolojisi Bilim Uzmanı, sdmjdc@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0003-0658-1371>

(Solmaz, 1962, 231). Babası Mahmut Bey, annesi ise Refika Hanım'dır. Tanyol'un ailesi, Nizip'in tanınmış toprak sahiplerinden biridir. Henüz üç yaşındayken babasını savaşta kaybeden Tanyol, çocukluğunu annesi Refika Hanım ve büyükbabası Abdülaziz Bey'in ilgisiyle geçirmiştir. İlkokul eğitimine 1921 yılında Nizip Ertuğrul Numune Mektebi'nde başlamış, 1926'da burada mezun olduktan sonra Adana Muallim (Adana Erkek Öğretmen) Okulu'na devam etmiştir (Uygun, 1982, 355). Adana Öğretmen Okulu'ndan mezun olduktan sonra askerlik görevini Diyarbakır'da tamamlamıştır (Solmaz, 1962, 232).

Tanyol, 1926 yılında Divan edebiyatı ve Osmanlıca gibi önemli konularda bilgi edinmeye başlamıştır ve bu dönemde Arif Nihat Asya gibi dönemin önde gelen isimlerinden ders almıştır. Bu hocalardan elde ettiği yüksek düzeydeki eğitim, onun temel birikimini güçlendirmiştir. Tanyol, 1931 yılında girdiği Gazi Eğitim Enstitüsü'nden 1935 yılında Türkçe öğretmeni olarak mezun olmuştur (Bal, 2008, 135). 1936 yılında Yozgat Lisesi'nde Türkçe, edebiyat ve felsefe öğretmeni olarak göreve başlamıştır. Bu görevini iki yıl sürdürdükten sonra Çorum Ortaokulu'na atanmış, burada da bir yıl çalıştıktan sonra 1938 yılında İzmir Merkez'deki Karataş Ortaokulu'na geçmiştir. İzmir'de bulunduğu dönemde edebiyat öğretmenliği yanı sıra dergi yayıncılığıyla da ilgilenmiştir. Kemal Bilbaşar ile birlikte "Aramak" adlı bir dergi çıkarmış, bu dergide İlhan İleri, Nurettin Ardıçoğlu ve Hilmi Atak gibi önemli isimler yer almıştır. Tanyol, dergide şiir eleştirileri yapmış ve Nurullah Ataç ile dil üzerine başlattığı polemik, onun İstanbul basınında tanınmasına katkı sağlamıştır. Bu dönemde birçok gazete ve dergi, Tanyol'un şiir ve yazılarını alıntulamıştır (Solmaz, 1962, 232).

Tanyol, 1940 yılında Hilmi Ziya Ülken'in desteğiyle İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümüne kayıt yaptırmış ve burada önce Felsefe, ardından Sosyoloji Bölümünde asistan olarak göreve başlamıştır. Ülken'in yardımcısı olarak derslere ve seminerlere katılmış, Von Aster'in "Schopenhauer'de Ahlak Felsefesi" adlı çalışmasıyla bitirme tezini tamamlamıştır. 1945 yılının sonlarında Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümünde tekrar asistan olarak göreve başlamış ve 1949 yılında "Haz ve Elemin Ahlakta Yeri" başlıklı doktora tezini tamamlamıştır. Daha sonra 1952'de "Örf ve Adetler İçinde Ahlaki ve Estetik Değerlerin Gelişmesi ve Münasebeti" adlı çalışmasıyla doçentlik tezini sunmuş ve 1954 yılında doçent unvanını almıştır. 1951'de Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü asistanı olarak göreve başlamış ve 1962 yılında profesör olmuştur. 1961 yılında Sosyoloji Enstitüsü Müdürü olarak atanmış ve 1970 yılından itibaren Sosyoloji Bölüm Başkanlığı görevini yürütmüştür. Bu iki görevini 1982 yılında emekli olana kadar sürdürmüştür. 1991-2003 yılları arasında Mimar Sinan Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde misafir profesör olarak dersler vermiş, ayrıca Uludağ Üniversitesi Gazetecilik Yüksek Okulu ve Yüksek Öğretmen Okulu Eğitim Enstitüsü'nde çeşitli sosyal bilim dersleri öğretmiştir. Ziya Gökalp sosyolojisinin ilkelerini ve Prens Sabahattin'in yaklaşımlarını dikkate alarak Durkheim sosyolojisi temeline dayanan bir sosyoloji anlayışını devam ettiren Tanyol, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji geleneğinin kökleşmesine ve gelişmesine 40 yıldan

fazla katkıda bulunmuştur (Kovanlıkaya & Çav, 2010, 17). Öğretim üyeliği ve Sosyoloji Enstitüsü Müdürlüğü ile Sosyoloji Bölüm Başkanlığı görevlerini 1982’de tamamlayan Prof. Dr. Cahit Tanyol, 11 Ağustos 2020 tarihinde İstanbul Kadıköy Moda’daki evinde 106 yaşında vefat etmiştir (Biyografya, 5 Eylül 2024).

Cahit Tanyol’un Bazı Eserleri

Sosyolojinin yanında edebiyat ve felsefe alanlarında da çalışmalar yapan Tanyol’un birçok kitabı olmakla beraber, birçok dergide yayınlanmış makalesi ve gazetelerde yayımlanmış bine yakın yazısı bulunmaktadır. Tanyol’un yazmış olduğu bazı kitaplar aşağıda sıralanmıştır (Eroğul, 2011, 17):

- Sanat ve Ahlak (1954)
- Sosyal Ahlak: Laik Ahlaka Geçiş (1960)
- Kurtuluş ve Fetih Destanı (1969)
- Sosyolojik Açıdan Din Ahlak Laiklik ve Politika Üzerine Diyaloglar (1970)
- Atatürk ve Halkçılık (1981)
- Türk Edebiyatında Yahya Kemal (1985)
- Laiklik ve İrtica (1989)
- Çankaya Dramı (1990)
- Son Liman (1992)
- Schopenhauer’da Ahlak Felsefesi (1998)
- Türkler ile Kürtler (1999)
- Neden Türban: şeriat ve İrtica (1999)
- Düş Yorgunu (2001, Bütün şiirleri)
- Hoca Kadri Efendinin Parlamentosu (2007)
- O Zaten Yoktu (2007, Otobiyografik Roman)

Tanyol’un roman türündeki tek kitabı “O Zaten Yoktu” isimli kitaptır. Şiir kitapları ise Son Liman ve Düş Yorgunu’ dur. Bunun dışında birde felsefe kitabı vardır. Kitabın adı ise, Schopenhauer’da Ahlak Felsefesi’dir.

Cahit Tanyol’un Etkilendiği İsimler

Hem sosyolojik anlamda hem de edebiyat anlamında, Tanyol’un etkilendiği pek çok isim olmuştur. Burada ise Tanyol’un etkilenmiş olduğu bazı isimlere değinilmiştir.

Tanyol’un yaşamında sosyolog olmadan önce şiirin önemli bir yeri vardı. Ahmet Haşim ve Yahya Kemal Beyatlı, onun şiir ve edebiyata olan ilgisini derinleştiren isimler olmuştur. Adana Öğretmen Okulu’nda Türkçe öğretmeni olan Hilmi Güngör, Tanyol’a klasik şiiri sevdirmiştir. Bu dönem, Tanyol’un edebiyat ve şiire ilgisinin başladığı dönemdir. Edebiyat öğretmenleri arasında “Bayrak” şiirinin yazarı Arif Nihat Asya da yer almaktaydı. Tanyol’u dönemin şairleriyle tanıştıran ise Arif Nihat Asya olmuştur (Tanyol, 1985, 160).

Ziya Gökalp’in sosyolojisinin ilkelerini ve Prens Sabahattin’in yaklaşımlarını göz ardı etmeden, Durkheim sosyolojisi temelinde bir yaklaşım geliştirmiştir

(Kovanlıkaya & Çav, 2010, 17). Tanyol'a göre, kendi kuşağında iki önemli sosyolog bulunuyordu: Hilmi Ziya Ülken ve Ziyaeddin F. Fındıkoğlu. Ülken'in çalışmaları daha çok felsefe, Fındıkoğlu'nun ise sosyoloji üzerine yoğunlaşmıştır. Tanyol, her iki isimden de ders almış olmasına rağmen, Fındıkoğlu'nu kendisine daha yakın hissettiğini belirtir. Fındıkoğlu'nun öne çıkan iki özelliği, ülkede bir düşünce geleneği oluşturmak ve toplumsuluğa verdiği önemdir. Sosyal alanda daha önce çalışmış ve unutulmuş isimleri yeniden keşfetme ve tanıtmaya çabasıyla tanınır. Prens Sabahattin'i sosyolojiye tanıtan, Ahmet Rıza'ya dikkat çeken de Fındıkoğlu olmuştur. Tanyol, Prens Sabahattin üzerine yaptığı çalışmaların Fındıkoğlu'nun teşvikiyle gerçekleştiğini ifade eder. Fındıkoğlu, Gökaltçısı bir sosyolojik anlayışa yakın olmasına rağmen, Prens Sabahattin'i de tanıtmıştır (Tanyol, 1976, 523-529).

Tanyol, 1940'lı yıllara kadar şiir ve edebiyatla ilgilenmiş, ancak siyasi tartışmalara fazla katılmamıştır. İstanbul'a geldikten sonra, felsefe bölümünde ve ardından sosyoloji bölümündeki akademik süreciyle birlikte, siyasi görüşleri netleşmeye başlamıştır. Hocalarının ve arkadaşlarının etkisiyle Marksizm'in dünya görüşünü ve metodolojisini benimsemiştir. Hilmi Ziya Ülken ve Sadrettin Celal gibi hocaları Marksist görüşlere sahipti, ancak Ülken daha sonra bu yaklaşımını değiştirmiştir. Tanyol, her zaman ülke gerçekliğinin ideolojiden önce geldiğini düşünmüş ve Marksizm'in yöntemini uygularken bu duruşunu korumuştur. Bu yaklaşım nedeniyle, sağ ve sol kanatlar tarafından tam olarak anlaşılammış; her iki taraf da onda kendilerinden bir şeyler bulmuş, ancak onu "öteki" olarak kabul etmiştir. Tanyol bu durumu şöyle ifade eder: *"Yazılarımla farkında varmadan birçok insanın çıkarına dokunmuşum. Bu bana bir hayli düşman kazandırmış sağcıdan, solcudan, ilericiden, gericiden İlimye sınıfından olmakla düşünmek, birbirinin karşısı iki şey. Bütün isim ve biçim değiştirmelerine rağmen, bizde bugünkü üniversiteler düşünen adamı sevmezler. Yalan yanlış, başkalarının düşüncelerini aktarmak, düşüncenin gerçek sahiplerinden çok bunlar için böbürlenme konusu olur"* (Tanyol, 1970, 6).

Cahit Tanyol Hakkında Yapılmış Bilimsel Çalışmalar

Tanyol ile ilgili yapılmış doğrudan ya da dolaylı olarak yüksek lisans ve doktora tezleri mevcuttur.

Doktora tezi olarak, Musayye Konak Özçelik'in 2021'de çalışmış olduğu *"Cumhuriyet dönemi Türk sosyolog ve tarihçilerinin Türk toplum tarihi ve sosyal sorunları konusunda görüşlerinin karşılaştırılması (Hilmi Ziya Ülken, Cahit Tanyol, Halil İnalçık, Kemal Karpat örneğinde)"* adlı tezi vardır. (Bu çalışmada, tarih ve sosyoloji arasındaki ilişkiyi daha somut bir şekilde değerlendirmek amacıyla, tarihçi ve sosyologların benzer ya da farklı konularda ortaya koydukları görüşler karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırma için Hilmi Ziya Ülken, Cahit Tanyol, Halil İnalçık ve Kemal Karpat gibi isimler seçilmiştir.) Yine Çağrı Aslan'ın 2019'da çalıştığı, *Türk Sosyologlarının Sanata Bakışı* adlı tezi, (Bu araştırmada, Türkiye'de sanat sosyolojisinin tarihi incelenerek, Batı'daki yaklaşımlardan bağımsız olarak gelişip gelişmediğini ortaya koyulmuş. Bu bağlamda, birçok sosyoloğun görüşleri ele alınarak Cahit Tanyol da ele alınmıştır.

Yüksek lisans çalışmalarından Hakan Öztürk'ün (2014) *Cahit Tanyol'un laiklik hakkındaki görüşleri*'ni; Nebile Eroğul (2011) *Cahit Tanyol'un sosyolojiye katkıları*'nı; Ümmet Erkan (2006) *Cahit Tanyol: Hayatı, eserleri ve Türk sosyoloji tarihine katkıları*'nı; Erkan Çav (2004) *Türk düşünce dünyasında Cahit Tanyol'u*; Musa Öztürk (2002) *Türk sosyolojisinde Cahit Tanyol'un yeri*'ni; Mevlüt Özben (2001) *Cahit Tanyol'un Türk devlet felsefesine ilişkin görüşleri*'ni çalışmışlardır.

Bunların yanında Tanyol'a yönelik kitap, makale, sempozyum ve sunum olmak üzere pek çok çalışma da yapılmıştır.

2. Ahlak ve Toplum

Ahlak, iki şekilde tanımlanabilir; Genel olarak, mutlak bir iyilik taşıdığı düşünülen veya belirli bir yaşam anlayışından doğan davranış kuralları bütünüdür. İnsanların yaşamlarında rehber olarak benimsedikleri ilkeler ya da kurallar toplamıdır. Bir diğer tanımlama ise bir kişinin olumlu niteliklerini veya karakterini yansıtan tutum ve davranışlar bütünü, karakter özellikleridir (Cevzici, 2005, 28).

1920'li ve 1930'lu yıllarda birçok sosyoloğun üzerinde durduğu ahlâk konusunu, 1940'lı ve 1950'li yıllarda temel çalışma alanı olarak seçen sosyolog Tanyol olmuştur. Tanyol, ahlâkın kaynağı olarak toplumu görmüş ve ilkelere günümüze ahlaki bilincin dinî temelli olmadığı, ahlâkın sonradan kazanıldığı görüşünü savunmuştur. Ahlâk, en genel anlamıyla, iyi ve kötü kavramlarıyla ilgilenir; insan için yararlı olan iyiyi, zararlı olan ise kötüyü temsil eder. Ahlâk, insanların davranışlarının ölçüsüdür. Hukuk daha çok sonuçlarla ilgilenirken, ahlâk insanların niyetlerine odaklanır. Davranışlarımızın iyi veya kötü olarak değerlendirilmesi, örf-âdetler, din, hukuk gibi birçok toplumsal ölçüte bağlıdır (Çav, 2011).

Tanyol, toplumun bireylere sunduğu kuralların, bireylerin özgürlüklerini kısıtlamadığını savunur. Ona göre, birey, toplumsal kurallara uydukça özgürleşir; çünkü bu kurallar, özgürlüğün güvencesidir. Bireyin mutluluğa ulaşması, toplumun kurallarına uyum sağlamasıyla mümkündür. Ahlak, düzen ve otoriteyi temsil eder. Birey, zamanla neyin iyi neyin kötü olduğunu toplumdan öğrenir. Din, hukuk, töre, adet, birey üzerinde bs. oluşturmaz; aksine, bireyin davranışlarına rehberlik eder ve sosyal bir denetim mekanizması olarak işlev görür (Tanyol, 1970, 91-96).

Ahlak

Tanyol'un sosyoloji ile ilgili görüşlerini oluştururken en çok önem verdiği kavram ahlaktır. Tanyol, ahlaki, inanılmış değerler toplamı olarak tanımlar. İnsan, ahlak kurallarını doğduğu anda toplumda hazır olarak bulur (Eroğul, 2011, 33).

Görelî Ahlak: Tanyol'a göre, ahlaki inanç ve davranışlar, her toplumda aynı olmayıp farklılık göstermektedir. Bir kesim topluluğun iyi kabul ettiği bir şeyi öteki topluluk ahlak dışı ya da kötü olarak kabul edebilmektedir. Bu durumu aynı toplumun paylaştığı yerde de görebilmek mümkündür. Yani farklılık oluşturan bazı koşul ya da durumlarda toplum içinde iyi ve kötü davranışa bakış değişkenlik gösterir. Mesela savaşın olduğu esnada toplum için hayatı önemli olan bir kişi kurtarmaya çalışmak

ya da kaçırarak amacıyla ifade edilen yalan konuşma aslında büyük bir erdem sayılırken normal durumlarda yalan konuşmak ahlâkî açıdan kötü bir davranışı yansıtmaktadır (Tanyol, 1970, 30-31).

Ahlakın Kaynağı: Tanyol, ahlakın kaynağına yönelik yaptığı çalışmada Sokrates'in kullanmış olduğu diyalog yöntemi ile ahlakın asıl kaynağının ne olduğu yönünde buldurtmaya çalışmaktadır. Aslında o ahlakın kaynağının ne din olduğunu ne de akıl olduğunu kabul etmemektedir. Ona göre, ahlakın kaynağı direkt olarak en doğru şekilde toplumun töreleridir. Bir şeyin iyi ya da kötü olduğu insanlar toplumdan öğrenmektedir (Tanyol, 1970, 35). Ahlaki eylemlerin onaylanması veya reddedilmesini belirleyen bazı ilkeler vardır. Bu ilkeler, insan eylemlerini düzenlemeyi amaçlar. Ahlaki onama veya kınama, toplum tarafından bireyler üzerinde telkin edilir. Ancak bu telkinin etkili olabilmesi için, ilkenin toplum tarafından ortak bir biçimde kabul edilmiş olması gereklidir. Bu ilkeler bireye dışarıdan dayatılır ve ondan bireysel bir bilinç ile özgür bir irade geliştirmesi beklenir (Tanyol, 1970, 16).

Ahlakın Sosyal Kontrol Değeri: Tanyol, ahlak kurallarının önceden izniniz olmadan belirlenen kurallar olduğunu ve bireylerin bu kuralların içinde doğduğunu ifade eder. Davranışlarımızın iyi veya kötü olarak değerlendirilmesinde etkili olan baskı, töre ve adetlerdir; bunlara ek olarak, hukuk, din ve moda gibi değerler de bireylerin davranışlarını düzenler. Bu değerler, birey üzerinde baskı oluşturmaz, ancak hareketlerine yön verir ve hayvani içgüdülerden arınmalarına yardımcı olur. Bu değerler, sosyal frenler olarak işlev görür (Tanyol, 1970, 87-93).

Tanyol, toplumda belirmesi gerekenin ikiyüzlü bir vaaz ahlakı değil, insanı kendi kendisine karşı sorumlu kılan bir ahlak olması gerektiğini savunur. Ayrıca, kaba cesaretin yerine medeni cesaretin olduğu bir ahlak anlayışını destekler. Tanzimat dönemiyle birlikte Batı'ya yönelme ve yeni bir medeniyet benimseme sürecinde, toplumun ahlakının ne olacağı üzerine kimsenin düşünmemesinden yakınır. Ona göre, Batı medeniyetini ve zihniyetini şekillendiren faktörler arasında en önemli şey kişilik terbiyesidir, çünkü bir medeniyeti belirleyen ve ona yön veren kişilik özelliğidir. Ziya Gökalp ahlakı, milli kültür içinde bir değer olarak görürken, Tanyol'a göre, değiştirilmesi gereken en önemli değerlerden biri ahlaktır. Tanyol, İslamiyet'te kitabın hem dinin hem de ahlakın kaynağı olması gerektiğini belirtir. Ancak, Peygamberin davranışlarının ahlakı oluşturduğunu, dolayısıyla dini ölçü olan kitabın peygamberin üstünde olması gerektiğini, ama ahlaki ölçü olarak her peygamberin kitabı açtığını ifade eder. Dinin esası emir, ahlakın esası ise tavır ve kişiliktir. Tanyol, bireyin ahlakındaki eksikliğin kişilik yoksunluğundan kaynaklandığını düşünmektedir (Tanyol, 1960, 10-12).

Cumhuriyet döneminde yapılan inkılâpları eleştiren Tanyol'a göre, Cumhuriyet inkılâpları sırasında, eski kurumlar ve değerler hızlı bir şekilde etkisiz hale getirilmiştir. Ahlak konusu ise pek ele alınmamıştır. Ancak, inkılâpların ilk aşaması geçtikten sonra bazı boşluklar belirginleşmiştir. Bu boşlukların en önemlilerinden

biri din, diğeri ise ahlaktır. Din ve devlet birbirinden ayrılmış olsa da din ile ahlakın ayrılığı netleştirilmemiştir (1960, 12).

Ahlaki Eğitim: Tanyol, inkılâpların yapılmasının ardından laikliğe geçen devletin dini ve ahlaki anlamda bir boşluk yaşadığı görüşündedir. Ona göre laik bir sistemin, yalnızca laik öğretim değil, aynı zamanda laik bir ahlak anlayışına ve ahlaki bir ideale de ihtiyaç duyduğu açıktır. Tanyol, bu boşluğun din eğitimi yerine ahlak eğitimi ile doldurulması gerektiğini savunmaktadır. Bu boşluğun asıl kaynağı ise eski değerlerin yerini dolduracak yeni değerlerin ortaya konulamamış olmasıdır (Tanyol, 1960, 12).

Sosyal Ahlak²

Tanyol'un amacı, ahlakın temel kavramlarını sosyolojik bir çerçevede açıklığa kavuşturmasıdır. Ahlaki otoritenin, vicdanın, ahlaki iradenin ve ahlaki şahsiyetin arkasındaki toplumsal kaynakları nesnel bir şekilde ortaya koymaya çalışır. Ahlakın toplumsal yönü nerede başlar, birey bu sürece nerede dâhil olur? Batı'ya yönelim ve yeni bir medeniyeti benimseme süreci devam ederken, ahlakın bu süreçteki yeri nedir sorusuna yanıt arar. Ahlakımızda değiştirilmesi gereken davranışlar nelerdir, bunlar incelenmelidir. Tanyol'a göre, Batı medeniyeti ve zihniyetini oluşturan en önemli unsur "şahsiyet terbiyesidir." Zira bir medeniyeti yaratan ve ona yön veren, bireyin karakter özellikleridir (Tanyol, 1960, 10-11).

Ahlak, bir dizi davranış kuralının bütünüdür. Bu kurallar iyi, kötü ya da insani olabilir; hepsi ahlak kavramının içinde yer alır. Ahlaki kurallar, toplumdaki topluma farklılık gösterir ve bu değişimde asıl rolü din değil, gelenek ve görenekler üstlenir. Çünkü iyi ve kötü arasında ayırım yapan, yapılması gereken ile yapılmaması gerekeni belirleyen onlardır. Ahlakta önemli olan kuralların kendisi değil, bu kuralları uygulayan bireyin tutumudur. Dinde temel olan emir iken, ahlakta temel olan bireyin tavrıdır. Tanyol, burada şahsiyet kavramını vurgular. Ona göre, rejimde gerçekleştirdiğimiz inkılâbı ahlaki alanda yapamadık. Ahlakta önemli olan, laik ahlak kuralları bulmak değil, öncelikle bir "şahsiyet inkılâbı" yapmaktır. Rejimin gerektirdiği kişilik yapısı yaratılmadan, hiçbir şey gerçekten değiştirilemezdi (Tanyol, 1960, 14).

Ahlak, bireyin davranışlarını düzenleyen bir mekanizmadır ve aynı zamanda bir tür sosyal denetim görevi görür. Ahlakın mahkemesi veya doğrudan cezalandırma sistemi yoktur; ancak toplumsal yaptırımı geniş kapsamlıdır ve bireyi dışsal baskılarla çevreler. Dinde riyakârlık, Tanrı'ya karşı yapılan bir tutumken, ahlakta bu durum topluma yöneliktir ve dindeki yasakların ihlal edilmesinden daha büyük tehlike arz eder (Tanyol, 1994, 209-210). Tanyol'a göre, Cumhuriyet döneminde dini kurumların tasfiye edilmesi, ahlaki değerlere en büyük zararı vermiştir. Ahlak, bir "şahsiyet terbiyesi" olarak en büyük desteğini dinden alır; ancak bu boşluğu dolduracak laik bir ahlak sistemi inşa edilememiştir. Oysa Tanyol'a göre, bir medeniyetin inşasında en

² Sosyolojik olarak kavramın geniş bir uzanımı ve tatışılmasını ilk önce Ziya Gökalp yapmıştır. İleri okumalar için bkz. Güngör-Şahin, 2022.

kritik unsur ahlaktır. Batı medeniyetini ve zihniyetini oluşturan en önemli meselelerden biri “şahsiyet terbiyesi”dir. Bir medeniyeti inşa eden ve ona yön veren unsur, bireyin sahip olduğu kişilik özellikleridir. Ziya Gökalp, ahlaki milli kültürün bir parçası olarak değerlendirir, ancak Tanyol’a göre, değişmesi gereken değerlerin başında ahlak gelmektedir (Tanyol, 1954, xi). Ahlakın önemini vurguladıktan sonra, Tanyol liberal ve medeni bir ahlak anlayışını tanımlar. Ona göre, ahlaki şekillendiren ilkeler şunlardır:

- 1) Medeni cesaret,
- 2) İnsanın, kendi eylemlerinden sorumlu olması,
- 3) Kendi kendisiyle tutarlılık ve bu tutarlılığı hem bireysel hem de devlet yaşamında hayata geçirmek,
- 4) Sosyal faydayı, bireysel çıkarlardan üstün tutmak (Tanyol, 1964, ix).

Tanyol’un belirlediği ilkelerden ilk ikisi, bireyin kendi eylemlerini özgürce belirleyip bu eylemlerden sorumlu olmasını vurgular. Üçüncü ilke ise, bu eylemleri bir ahlaki değer etrafında tutarlılık içinde gerçekleştirme gerekliliğini ortaya koyar. Dördüncü ilke ise, ahlakın özünde yer alan başkalarını dikkate alma ve toplumsal duyarlılık ilkesini temsil eder. Başkalarını hesaba katma, bir toplumda yaşamının temel bir gereğidir ve her ahlak sistemi, bireyin yalnızca kendi eylemlerini değil, başkalarının eylemlerini de göz önünde bulundurmasını gerektirir. Tanyol’un ahlak sistemi, sorumluluk sahibi bir birey yetiştirmeyi amaçlar; bu birey hem kendi davranışlarını şekillendirir hem de başkalarının eylemlerini organize eder (Erkan, 2020, 117).

Tanyol’a göre, bireyin bu ahlaki ilkeleri kendi davranışlarında içselleştirmede hiçbir yerde ne gerçek bir ahlaktan ne de ahlaklı bir insandan söz edilebilir. Sosyal ahlakın amacı, yeni normlar oluşturmak değil, toplumda mevcut olan ahlaki kuralları gözlemlemek ve tespit etmektir. Ancak burada sosyal ahlak derken, sosyoloji temelli bir ahlaktan bahsedilmemektedir. Sosyal ahlak ifadesiyle, ahlakın din, hukuk, örf ve adet gibi toplumsal olaylardan biri olarak kabul edildiği bir yaklaşım kast edilir. Bu anlamda Tanyol, “ethique” yani metafizik ahlaktan değil, daha pratik olan “morale” anlayışını ifade eder. Ahlakı, fiziksel doğanın karşısında yer alan sosyal doğanın bir unsuru olarak değerlendirir. Tanyol’a göre, ilkel topluluklara geri gidildikçe, ahlaki otorite ile örf ve adet otoritesi birbirine karışmaktadır. İnsan davranışlarını yaptırımlı ve yaptırımsız olmak üzere iki kategoriye ayırır. Tanyol’a göre, eylemlerimize yaptırım getiren faktörler şunlardır: hukuki yaptırım, dini yaptırım, örf ve adet yaptırımı, moda ve ahlaki yaptırım (Tanyol, 1960, 22).

Laik Ahlak

Tanyol’a göre, Cumhuriyet döneminde rejimde köklü bir değişim yapılmış olsa da, ahlak alanında böyle bir devrim gerçekleşmemiştir. Anadolu’nun her alanda yenilik ve gelişmeye ihtiyaç duyduğunu vurgular. Cumhuriyet ile birlikte din ve devlet işleri ayrılmış, ancak din ve ahlakın ayrılığı konusunda bir belirsizlik ortaya çıkmıştır. Bu boşluğu doldurmak amacıyla, Tanyol laik ahlak kavramlarını geliştirmeye çalışmıştır.

Ona göre laik ahlakın temel niteliği, bireyin dışarıdan gelen baskı ve etkilerden ziyade, kendi iç dünyasından kaynaklanan bir öz barındırmasıdır. Tanyol, Ahlakın gerçek anlamda ahlak olması için, bağımsız ve yaptırımlı olması gerekir. Ne Tanrı korkusu ne de toplum baskısı gerçek bir ahlaki tutum yaratabilir der. Ona göre, yetiştirilmesi gereken ahlaki şahsiyetler medeni cesaret sahibi hem kendi içinde hem de sosyal yaşamda tutarlı, sorumluluk bilincine sahip ve sosyal faydayı bireysel çıkarlardan üstün tutan bireyler olmalıdır (Öztürk, 2014, 82).

Tanyol'a göre, "Laik Ahlak," *"dine dayanmayan, emir ve otoritesini dinden almayan ahiretsiz ahlak demektir. Teorik olarak kurulamaz; aksiyon olarak kurulur. Kökü felsefi doktrinlerde değil, cemiyetin içindedir ve ferdi aksiyonda gerçekleşir. Laik ahlak, ferdi cemiyette mevcut töreleri bir malzeme olarak kullanması ve onları aşması suretiyle, objektif değerlerden başlayarak sübjektif bir tavırda devam eden bir aksiyon zinciridir"* (Tanyol, 1954, 104). Ona göre laik ahlakı inşa edecek olan da okullardır: *"O halde laik ahlakın da din gibi bir teşkilata ihtiyacı vardır. Bu teşkilat çağımızda mektep olabilir. Sokrates'in efsaneye muhtaç olmayan şahsiyeti, bu yeni ahlak dinini yaratmaya, yaşatmaya ve yaymaya yeter. Dünkü, bugünkü ve yarınki ahlakın susuzluğu nedir? Bu, kendi kendisiyle tutarlı olmak ve medeni cesarettir. Öyle ise iş eğitime kalıyor"* (Tanyol, 1954, 208). Tanyol, ahlakın Durkheim'in anladığı gibi sadece akılda ya da felsefi doktrinlerde değil, cemiyetin içinde olduğunu belirtir. İnsanlar mevcut töreleri kullanarak ve onları aşarak laik bir ahlaka sahip olabilirler. Yani ahlakın temeli sosyal normların öğrettiklerinde bulunur ve insanlar bu normları da aşarak laik bir ahlaka ulaşabilirler (Tanyol, 1960, 104).

Tanyol, yeniçağın ve yeni değerlerin gerektirdiği şekilde, dini ahlakın yerine laik bir ahlak önerisinde bulunur. Ahlakı akıl dışı bir alan olarak görebilirken, bu çağın rasyonel ve bilimsel değerlerine uygun yeni bir ahlaka ihtiyaç duyulduğunu ifade eder. Aynı zamanda, ahlakın her toplumun kendine özgü olduğunu belirtirken, Batı'da olduğu gibi bizim de laik bir ahlaka ihtiyacımız olduğunu vurgular. Bu durum, bir bakıma Tanyol'un kendi içinde yaşadığı çelişkileri yansıtır. Bir peygamber ile bir ahlak kahramanı karşılaştırıldığında, ahlak kahramanı daha büyük bir kişiliktir. Bunun nedeni, ahlak kahramanının bir kitabı olmamasıdır ve amacı ahlaki normlar inşa etmektir. Ahlak kahramanı, insanları belirli türde eylemlerde bulunmaya yönlendirirken, bunu karşılık beklemeden yapar. Buna karşılık, peygamberler veya dini ahlakı savunanlar genellikle bir karşılık beklerler. Tanyol, bu noktada Kant'ın "ödev ve sorumluluk ahlakı" teorisini dile getirir ve bu ahlaka, Türk İslam anlayışında bazı pir ve dervişlerin ulaştığını belirtir. Bu kişiler, herhangi bir karşılık beklemeden iyi olanı seçerek bu değerlere uygun davranmışlardır. (Erkan, 2020, 119).

Tanyol'a göre, ahlaki değeri sosyal değerlerden ayıran özellik, ayrıcalık kabul etmeyesidir. Namus, iffet, cesaret, şeref gibi ahlaki kavramlar ortak değerlerdir. Toplumda ahlakı ayakta tutan adetler ve töreler çözülmüşken, insanların mevkilerine ve servetlerine göre özelleştirilmiş ahlaki kurallar bulunmamalıdır. Ahlak, bir düzen ve otorite olarak tanımlanır. Çözülen ahlaki kuralları eski işlevine döndürmek, Tanyol'un laik ahlak kavramından hareketle mümkündür. Bu, cemiyetin örfünden, âdetinden ve töresinden alınacak ahlaki malzemenin akıl ve çağdışı olan

özelliklerden arındırılarak, insan merkezli modern vatandaş ahlakı olarak yaşanarak gerçekleştirilebilir (Tanyol, 1994, 210-211).

Laik ahlak toplumsal gerçeği yansıtır ve ahlaki şahsiyet, töre ile bireyin birleşmesinden oluşur. Törenin bireyi aşması durumunda, bu durum görev ahlakı olarak tanımlanır; bireyin töreyi aşması ise idealist ahlakı ifade eder. Ahlakı şahsiyet, yaşadığı töreyi aşma çabası içindedir ve ilkel toplumlardan çağdaş toplumlara doğru bir gelişim süreci izler. Zamanla toplumların değişmesi ve gelişmesi, hukuku, eğitimi, dini yaşantıyı ve töreyi de geliştirecektir. Modern ahlak, insanın kendi kendini sorumlu tuttuğu özgürlük ahlakıdır. Korku ile başlayan ahlak, saygı ile devam eder ve modern ahlaki şahsiyetin temelini oluşturur. Laik ahlak ise, dinlerin ve toplumun oluşturduğu ahlaki değerlerden ayrılır (Tanyol, 1960, 81-91).

3. Sosyolojik Açından Din-Ahlak Ayrımı

Dinin toplum üzerindeki önemli fonksiyonlarından biri, toplumu düzenleyen normlar sistemi olarak ortaya çıkmasıdır ve bu normlardan biri de ahlaktır (Güngör, 2007, 176). Tanyol, eserlerinde din ve ahlakı birbirinden ayırmaya çalışır. Bu ayrımı, “dinin temelinde Allah, ahlakın temelinde toplum vardır” önermesi ile yapmaktadır. Bu yaklaşım, dinin ve ahlakın kökenlerini ve işlevlerini ayrı ayrı değerlendiren bir perspektifi yansıtır. Ahlak, insanların çevresinde bir baskı oluşturup bireylerin davranışlarına düzen getiren bir değerdir. Ahlakın emirleri, bireylerin kötü hareketlerden kaçınmasını ve iyi davranışlara yönelmesini sağlar (Tanyol, 1970, 90). Dini emirlerin arkasında Allah, hukukun arkasında devlet, töre ve modanın arkasında ise toplum vardır. Ahlakın kaynağını belirlemeye çalışan Tanyol, ahlak kurallarının çeşitlilik gösterdiğini ve her bir kuralın zaman içinde önemli değişimlere uğrayarak insanları şaşırtabilecek kadar farklılaştığını belirtir (Tanyol, 1970, 109-110). Kanun, ahlak ve din otoriteleri bazen aynı davranışa yaptırım uygulayabilirler, ancak bu durum, üç otoritenin aynı olduğu anlamına gelmez. Ahlak, bağımsız bir otorite olarak kabul edilemez; çünkü hukuk ve dinin kapsamının dışında kalan, ancak ahlakın yaptırım uyguladığı davranışlar vardır (Tanyol, 1970, 112). Tanyol, hukuk ve dinin kapsamının dışında kalan ahlakın, belirli davranışlara yaptırım uyguladığını ifade eder. Ahlak hem hukuk hem de dinin ötesinde, toplumsal ve bireysel düzeyde belirli normları ve değerleri korur, ancak bu yaptırımlar bağımsız bir otorite olarak değerlendirilmez. Bu konuda verdiği örnek:

Bir kişinin aklından birinin parasını çalmak geçse, bu düşünce kanun açısından suç teşkil etmez, ancak ahlaken suçtur. Öte yandan, bir kişi kötü niyet taşımadan kazara bir insanı yaralarsa veya öldürürse, bu eylem ahlak gözünde suç sayılmaz, fakat kanun onu suçlu olarak değerlendirir. Bu durum, hukuk ve ahlakın farklı yaptırım alanlarını ve değerlendirme kriterlerini yansıtır. Ahlak ve din ayrımını şu örnekle açıklar: Namaz kılamayan veya oruç tutmayan bir kişiye ahlaksız demeyiz, bunun yerine günah işlemiş deriz. Bu durumda kişi kendini Tanrı'ya karşı sorumlu hisseder. Ancak ahlak, bireyi topluma karşı sorumlu kılar ve toplumu bireyin

karşısına çıkarır. Bu, ahlakın ve dinin sorumluluk alanlarını ve değerlendirme kriterlerini nasıl farklı şekilde ele aldığını gösterir (Tanyol, 1970, 116).

Din kurallarına uymayan bir kişi, kendisini Tanrı'ya karşı sorumlu hisseder. Öte yandan, ahlak kurallarını ihlal eden biri ise doğrudan toplum tarafından karşılaşır (Tanyol, 1970, 119). Bu açıklamalarında, Tanyol din ve ahlakı hem kaynak hem de sorumluluk açısından birbirinden ayırır. Tanyol, din ve ahlak arasındaki benzer ve farklı noktaları şu şekilde belirtir (Tanyol, 1970, 120):

- **Zorunlu Bağlantı:** Dinle ahlak arasında zorunlu bir bağlantı yoktur. Dinin kuralları ve ahlakın kuralları bazen uyumlu olabilirken, bazen de uyumsuzluk gösterebilir.
- **Emirlerin Kapsamı:** Dinin emirleri arasında ahlakı ilgilendirmeyen bazı kurallar bulunabilir. Ahlak ise yalnızca kendi kurallarını savunur; dinin ahlaka destek olup olmaması önemli değildir. Önemli olan, ahlak kurallarının toplum tarafından desteklenip desteklenmediğidir.
- **Sorumluluk:** Birey, dinde Tanrı'ya karşı, ahlakta ise topluma karşı sorumludur. Dinin emirlerini yerine getirmemek toplumun ilgisini çekmezken, ahlakın kurallarını ihlal etmek toplumu harekete geçirir.
- **İnanç Dayanıklılığı:** Hem din hem de ahlak inanca dayanır. Her ikisi de şüpheye ve sarsıntıya dayanamaz ve bu durumlarda çözülür.
- **Eğitim ve Ceza:** Din, insanlara iyi davranışları öğütler ve kötü davranışları cezalandırır. Ahlakın kuralları ise mükâfat ve ceza ile ilgili değil, bireyin vicdanındaki azapla ilgilidir.

Bu açıklamalar, din ve ahlak arasındaki ilişkiyi ayrıntılı bir şekilde ortaya koyar ve her iki alanın kendi iç dinamiklerini açıklar. Tanyol, ahlak ve dinin alanlarını ayırırken, toplumdaki ahlaki sarsıntıları dini inançların çözülmesiyle ilişkilendiren görüşleri eleştirir. Ona göre, dinsiz insanlar, herhangi bir dini inanca sahip olmasalar da ahlaki ve erdemli olabilirler. Aynı şekilde, tam bir dini inanca sahip olan ancak ahlaksız davranışlar sergileyen kişiler de vardır (Tanyol, 1970, 113). Tanyol, toplumda yaşanan ahlaki bunalımın dini çözülmeye bağlı olmadığını, bu bunalımın asıl nedeninin toplumun sosyal yapısındaki hızlı değişimler, ekonomik düzensizlikler ve kültürel değişimler gibi faktörler olduğunu savunur.

Sonuç

Tanyol'a göre, ahlak toplumsal normlar ve kurallar çerçevesinde bireylerin davranışlarını yönlendirirken, bu kurallar bireylerin özgürlüklerini kısıtlamak yerine, onları daha anlamlı ve düzenli bir şekilde yaşama geçirebilir. Toplumun sunduğu kurallar, bireylerin hem özgürlüklerini korur hem de mutluluğa ulaşmalarını sağlar; çünkü bu kurallar, bireylerin iyi ve kötü arasında seçim yapmasına yardımcı olarak sosyal bir denetim mekanizması olarak işlev görür. Bu bağlamda, ahlak hem bireylerin davranışlarını şekillendiren bir düzen hem de toplumsal bir otorite olarak değerlendirilmelidir.

Tanyol'un görüşlerine göre, ahlak toplumun töreleriyle şekillenen, bireylerin özgürlüklerini kısıtlamadan onları yönlendiren bir düzen ve otoriteyi temsil eder. Ahlakın kaynağı, dini veya akıl değil, doğrudan toplumun töreleridir. Ayrıca, ahlaki eğitim ve değerlerin eksikliği, laikleşme sürecinde ortaya çıkan boşlukları doldurmak için önemli bir gerekliliktir. Tanyol'un eleştirileri, toplumun ahlaki ve sosyal yapılarını yeniden gözden geçirmesi gerektiğini ve bu yapıların sadece hukuki ve dini değil, aynı zamanda ahlaki bir temele de dayandırılması gerektiğini vurgulamıştır.

Tanyol, Cumhuriyet döneminde köklü bir rejim değişikliği yapılmış olmasına rağmen, ahlak alanında benzer bir devrimin gerçekleşmediğini vurgular. Laik ahlak kavramını geliştirerek, dini temellere dayanmayan, bireyin iç dünyasından kaynaklanan ve toplumsal gerçekleri yansıtan bir ahlaki anlayış önerir. Bu, ahlakın sadece bireysel değil, toplumsal normlardan da bağımsız olarak evrimleşmesi gerektiğini ve modern bir ahlak anlayışının insan merkezli, özgürlükçü bir temele dayandırılması gerektiğini ifade etmiştir.

Tanyol, din ve ahlak arasındaki farkları ve ilişkileri derinlemesine analiz ederek, ahlakın toplumsal normlar ve bireysel sorumluluklar açısından bağımsız bir alan olduğunu vurgular. Dinin ve hukukun aksine, ahlak toplumsal baskı ve bireysel vicdan aracılığıyla işlev görür. Ayrıca, dinsel inançların çözülmesiyle toplumdaki ahlaki sarsıntıların doğrudan ilişkili olmadığını, bu sarsıntıların toplumsal yapıdaki değişimler, ekonomik düzensizlikler ve kültürel dönüşümlerle daha çok bağlantılı olduğunu ifade eder. Bu bağlamda, ahlakın toplumsal ve bireysel düzeydeki etkilerini ve önemini vurgulayan bir yaklaşım sunar.

Kaynakça

- Bal, Hüseyin. "Cahit Tanyol'u Anlamaya Çalışmak". *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 2008.
- Biyografya. "Cahit Tanyol". Erişim 5 Eylül 2024. <https://www.biyografya.com/biyografi/736>
- Cevzici, Ahmet. *Paradigma Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2005.
- Çav, Erkan. *Dramın aydını Cahit Tanyol*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2011.
- Eğribel-Ertan, Özcan-Ufuk. *Türk Sosyologları ve Eserleri - I: Temel Tartışmalar "İstanbul Sosyoloji'de Yeni Bir Dönemin Sancıları: Cahit Tanyol ve Baykan Sezer Üzerine Birkaç Söz"*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2010.
- Erkan, Ümmet. *Türk Sosyolojisinin Tanığı: Cahit Tanyol*. Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2020.
- Eroğul, Nebile. *Cahit Tanyol'un Sosyolojiye Katkıları*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Ana Bilim Dalı, Felsefe Grubu Öğretmenliği Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi. 2011.
- Güngör, Özcan. "Kur'an'da Sosyal Bütünleşme". *Diyanet İlmî Dergi*. 2 (2007), 173-190.
- Güngör, Özcan ve Şahin, Bekir. "Social Ethics at Ziya Gökalp." *Eastern and Western Ethicians: A Critical Comparison*. Editör Ali Rafet Özkan, Emine Öztürk ve Sadagat Abbasova. 249-273. Lyon: Livre De Lyon, 2022.
- Kovanlıkaya-Çağlayan, Çav-Erkan; *Türk Sosyolojisinde Üç Bilim İnsanı*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2010.
- Özcan, Ufuk. "Cahit Tanyol'un Sosyoloji Anlayışı: Sosyolojiyi 'Devletbilim' Olarak Kurgulamak". *Sosyologca*, 10/20 (2020)

- Öztürk, Hakan. *Cahit Tanyol'un Laiklik Hakkındaki Görüşleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi. 2014.
- Solmaz, Mehmet. "Cahit Tanyol ile Bir Söyleşi". *Gaziantep Kültür Dergisi*, 5 (1962), 231-233.
- Tanyol, Cahit. *Sanat ve Ahlak*. İstanbul: İ.Ü.E.F. Yayınları, 1954.
- Tanyol, Cahit. *Sosyal Ahlak, Laik Ahlak Giriş*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1960.
- Tanyol, Cahit "İçimizdeki Düşman I: Parazit Kadro". *Yön Dergisi*. 80/6 (1964)
- Tanyol, Cahit. *Sosyolojik Açıdan Din Ahlak ve Laiklik ve Politika Üzerine Diyaloglar*. İstanbul: Okat Yayınevi, 1970.
- Tanyol, Cahit. "Hocamız Fındıkoğlu". *Sosyoloji Dergisi*. 3/4 (1976)
- Tanyol, Cahit. *İçimizdeki Çelişki: Kültür. Yazko-Edebiyat*, 1985.
- Tanyol, Cahit. *Laiklik ve İrtica*. İstanbul: Altın Kitaplar, 1994.
- Uygun, Hamza. "Cahit Tanyol", *Türk Toplum Bilimcileri I*, (Derleyen; Emre Kongar), İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982.